

Stereotypen som magtmiddel

af Mogens Lilleør, 1998

Sygdommen - eller den mislykkede dialog

Et ofte hørt ønske eller krav går på, at man - de voksne, sagsbehandleren, lægen, medmennesket - skal være mere lydhør, man skal være mere lyttende, høre hvad der bliver sagt, dvs. reelt møde den anden og ikke blot høre, hvad det pt. er belejligt for en at høre, eller blot møde hvem man tror den anden er. Der er klart noget galt i samværet mellem to, hvis den ene part ikke føler han eller hun bliver hørt. Hun taler, men den anden synes ikke at høre hvad hun siger. Hun føler sig misforstået eller slet ikke forstået, uanset hvor meget hun forklarer sig. Det er som om den anden er stivnet i en bestemt opfattelse af hende, ordene gør ikke indtryk, samtalen forstummer. Hun føler hun støder imod en mur, det er som at slå i en dyne. Afmagten gør hende måske rasende og hun tager kampen op, eller hun bliver måske bare en ligeglad person. Hvad er det der går galt?

Diagnosen - stereotypens jerngreb

Hun taler, men den anden hører hende ikke, for den anden hører kun sig selv eller rettere sin stereotype. Hvad er en stereotype? Et forsimplet billede af den anden, en karikatur? Det forlyder at for år tilbage i London blev det konstateret, at Scotland Yard havde en foruroligende lav opklaringsprocent af brandstiftelser. I bestræbelserne på at finde ud af hvorfor forsøgte man sig med en psykolog: Når nu politibetjentene eftersøgte en brandstifter, hvad var det så de kiggede efter? Psykologen opdagede efter nogen tid, at hvad politiet forfulgte når de søgte en brandstifter var en duknakket person iført trenchcoat og petroleumsdunk som sneg sig langs husmuren. Først da man fik brudt denne stereotype steg opklaringsprocenten. Fænomenet er vist velkendt: Prøv beskriv en indbrudstyv eller en undvegen fange.

Vi betjener os af mange stereotyper i hverdagen. Vi vil næppe kunne fungere uden stereotyper. Når vi bliver bedt om at tegne et hus eller en mand, så begynder vi med stereotypen. Kunstneren registrerer ikke bare en ydre virkelighed eller rå natur, han begynder med stereotypen, og den kunstneriske proces består i at modificere denne til det ønskede resultat. At lære noget består i at have forventninger til hvad der skal ske. At forvente noget betjener sig af stereotyper. Læring sker ved at vi modificerer vores stereotyper efterhånden som vi opdager uoverensstemmelse mellem dem (vore forventninger) og den virkelighed vi møder. Normalt er vi gode til at modificere dem. Onde tunger påstår, at vi kunstnerisk er gået i stå i syvårsalderen, dvs. kunstnerisk betjener vi os af de stereotyper vi lærte dengang. Det kan vi måske leve med, men hvad nu hvis vi socialt går i stå i syvårsalderen, eller bare går i stå? Stereotypen er stivnet, vi er ikke i stand til at modificere den. Når jeg er fordomsfuld anvender jeg en stereotype, dvs. har en urokkelig forventning til den anden, som med garanti går i opfyldelse uanset hvad den anden gør, for jeg fortolker blot hvad den anden gør ud fra min forventning; min stereotype bliver bestemmende for hvad den anden er og gør.

Prøv hør hvad en 2.generationsindvandrer siger om mødet med den anden: Jeg sidder overfor den anden og taler med ham, men inde i den anden sidder der en lille stereotype, som taler samtidig med mig. Sterotypen overdøver mig, så kun en lille del af, hvad jeg siger, bliver hørt. Den anden hører mest sin stereotype, som helt og holdent er hans egen, og som intet har med mig at gøre. For at blive hørt, for at blive mødt med et åbent sind er jeg nødt til at fortælle ikke blot hvor jeg stammer fra, hvad jeg laver, hvem jeg er knyttet til osv... men også hvad det betyder for mig at komme derfra, lave det jeg gør, være knyttet til dem jeg er osv. Jeg taler med den anden, men den anden taler med sin stereotype. Jeg er der slet ikke for den anden. Stereotypen fratager mig min individualitet, min personlighed. Jeg reduceres til et antal punkter, som jeg har fælles med visse andre. Stereotypen taler om disse punkter. Og når jeg taler, hører den anden kun, hvad der matcher disse punkter: Punkterne fungerer som et filter. Hvad jeg siger filtreres af stereotypen. Stereotypen sætter mig i en bås, som jeg bestandigt skal frigøre mig fra. Enten må jeg kæmpe hver gang, eller også må jeg give op. Faren lurur, for bliver jeg udmattet af kampen bliver jeg en ligeglad person. Men det kræver en ekstrainsats hver gang, jeg skal trænge igennem filtret.

Dette er selvfølgelig urimeligt, for enhver er mere og andet end hvad der passerer igennem stereotypens masketørrelse. Det væsentlige i ens liv kommer ikke med. Stereotypen er på denne måde et fængsel eller en spændetrøje. Hvem man er, hvad ens identitet er, beror på mange forskellige artsidentiteter eller roller man udfylder. Når nogen så forsøger at reducere en til én af de mange artsidentiteter eller roller, så er det tvang og man føler sig med rette krænket.

Hvad er det egentlig der sker her? Der sker det ganske dramatiske, at en person forsøges afpersonaliseret, dvs. fratages dele af sin menneskelighed. Dette at afpersonalisere en anden person har været et yndet magtmiddel gennem tiderne, men med eftertryk særligt fremherskende i kolonitidens vesteuropa, dvs. vesteuropæernes syn på de anderledes farvede i de såkaldte kolonier. Tankegangen synes at være, at hvad der ikke er et menneske, en person, behøver man ikke respektere eller tage hensyn til, for det har ingen værdi i sig selv, og dermed ingen ret. Det gjaldt f.eks. de sorte i Sydafrika og jøderne i nazi-tiden før og under 2.verdenskrig, altså nazisternes reduktion af jøderne til rotter (rotter er noget man naturligvis gasser) og de hvide racisters reduktion af sorte til hunde eller andre dyr. Og det gælder kvinderne i visse lande idag, som reduceres til deres køn, eller kvinden i Danmark som selv reducerer sig til sit køn. Andre eksempler eller varianter af afpersonalisering fra vores hjemlige andedam kunne være 'politiker', 'pædagog', 'klient', 'arbejdsløs', 'patient', 'svigermor' osv., begreber som det kan være ubehageligt at blive sat i bås med. Det er forståeligt, at man føler sig ramt eller krænket, når man afpersonaliseres i den stærke betydning, men også når det sker i de svagere udgaver. Man stemples og bindes på hænder og fødder, man fratages sin status som aktør og herre i eget hus. Og det umuliggør selvfølgelig en dialog, hvis den ene part reduceres på denne måde: Når jeg trælbander den anden gennem stereotypen, hvad gør han så? Enten gør han gengæld, dvs. forsøger at stemple mig, og det der skulle være en samtale, bliver i stedet en kamp, eller også giver han op og bliver passiv, dvs. han overtager stereotypen og bruger den på sig selv. Han undertrykker sig selv. I begge tilfælde udebliver dialogen, for den kræver gensidighed, ligeværdighed. Stereotypen

fungerer på denne måde som et angrebsvåben. Man går efter manden, ikke sagen, man hører ikke hvad han siger, ja reelt lukker man munden på ham.

Hvad er stereotypen så god for? Stereotypen er med til at gøre dig tryk i og med den letter håndteringen af en uoverskuelig verden, ja den er ligefrem nødvendig for overhovedet at kunne vide noget om verden, for at kunne se. Indsigt når man ved at modificere de stereotyper man oplever verden igennem, dvs. man foregriber sit møde med verden via bestemte forventninger, som man ændrer i forhold til den verden man møder, stereotypen tilpasses verden. Den indsigt man vinder om verden, gør verden mere forudsigelig og muliggør dermed håndtering af verden. For at kunne leve er man nødt til at kende og kunne håndtere omgivelserne, man er kort sagt nødt til at være tryk. Men tryghed kan man også skabe sig ved at tilpasse verden til sine stereotyper. Ønsket om tryghed fortrænger dermed muligheden for at kende verden. Man klarer sig ved at forsimple omverdenen, de mennesker der befolker den, f.eks. ved at skabe sig fjendebilleder. Ulempen er selvfølgelig at trygheden er falsk. Men en fordel er, at man undgår at spilde tiden. Man ved, at der er emner, det slet ikke kan betale sig at tale med andre om. Møder jeg i toget eller bussen en 'ung med schæferhund', tatoveringer, laset cowboytøj og læder, så ved jeg at det ikke er biodynamisk landbrug eller frihåndstegning, jeg skal diskutere med ham, for jeg ved at det kan han ikke vide noget om. Problemet drejer sig ikke om, om den unge interesserer sig for biodynamisk landbrug, frihåndstegning eller ej, problemet er, at han får ikke chancen for at vise om han gør. Det er ikke ham, der sætter dagsordenen. Men dette er en måde at undertrykke ham på, som kan føre til at han undertrykker sig selv. Han respekteres ikke, og dermed får han heller ikke lov til at påtage sig det ansvar, han kunne, hvis omstændighederne var modsat. Stereotypen bevirker, at han ikke udfordres og dermed ikke får lov at udvikle sig. Han fastholdes i en bestemt rolle. Det er derved, at den bliver en spændetrøje: Han udfordres kun svarende til den type han er, men ikke svarende til hvem han er. Det krænker ham, men det er også spild af en ressource, for ikke blot får man ikke hans bidrag til samfundets kage, man forvandler ham også til blot passivt at modtage et stykke af kagen.

Men som antydnet kan stereotypen også vendes mod en selv. Man kan til en vis grad afpersonalisere eller fikser sig selv: Hvis jeg er ordblind kan jeg ikke læse nu, men jeg kan heller ikke lære det. HA! Så er jeg fri for at bekymre mig om dette. Og den karriere jeg kunne have fået, den er det ikke mit ansvar, at jeg ikke fik, men min ordblindheds. Så jeg kan tage det roligt, jeg er tryk; jeg behøver ikke påtage mig noget ansvar. Som soldat parerer man bare ordrer, og når man som politimand uddeler knippelsuppe er det ikke ment personligt, man udfører blot en opgave, og når man som læge meddeler den syge patient de alvorlige udsigter, er man blot en brik i sundhedssystemet. Om jeg er arbejdsløs, ordblind eller vådligger, det kommer ud på et. Der er ikke noget at gøre. Min virkelighed er min urokkelige borg: Ved hjælp af et passende udvalg af stereotyper skaber jeg orden i min tilværelse: Mine medmennesker bliver alle til en bestemt kontrollerbar slags, som fungerer som midler til min tryghed, og jeg selv kan ikke gøre for det. Så er jeg blevet en ligeglad person!

Helbredelsen - respekt for den anden og for dig selv

De andre udfordrer kun dig svarende til den type du er, men ikke svarende til hvem du er,- du låses fast. Og du udfordrer kun dig selv ud fra hvilken type du ser dig som, men ikke ud fra hvem du er, hvilke potentialer du har. I begge tilfælde bremses du. Men kan du ikke komme fri? Kan du ikke bryde ud af stereotypens jerngreb? Jo, hvis du nægter at lade dig reducere til kun at være en brik eller et middel i en andens projekt. Hvis du insisterer på at være en person, dvs. insisterer på at være en der er med til at sætte dagsordenen, og dermed med til at bestemme, hvordan de andre skal se på dig. Hvis du indser, at når mødet med en stereotype bremses dig er det dybest set dig selv der lader dig reducere, i og med at det er dig der overtager den eller de andres syn på dig, således at det er dig der ser på dig selv med deres øjne. Altså hvis du besinder dig på, at det dybest set er dig der er aktøren, og dermed også dig der har et ansvar for dagsordenen. Dialogen standser i samme sekund det kun er den ene part der sætter dagsordenen.

Til sidst - et eksempel fra den kommunalpolitiske virkelighed

Den politiker der indenfor det sociale- og tekniske område udelukkende interesserer sig for besparelser fra en økonomisk- eller politisk synsvinkel begår vold mod sig selv og de berørte parter. Han gør sig selv fortræd i og med han gør sig ét med den økonomiske tankegang, dvs. ét med ønsket om økonomisk balance, eller ét med det politiske systems funktionsmåde, dvs. politik som indbegrebet af det politisk mulige. Han gør sig nemlig til middel for henholdsvis den økonomiske balance eller det politisk mulige. Men han gør samtidig de berørte parter fortræd, i og med han samtidig reducerer dem til midler for den økonomiske balance eller det politisk mulige. Dette svarer groft sagt til, at han afpersonaliserer sig selv og forsøger at gøre de samme med de berørte parter. Han gør sig upersonlig eller neutral.

Den form for neutralitet, det drejer sig om her, må ikke forveksles med den upartiskhed som en del borgere og politikere med rette hylder som ideal for hvordan en afgørelse, der vedrører fælles anliggender, skal træffes. Denne form for neutralitet forudsætter nemlig personlig deltagelse eller indlevelse, og tjener blot at forhindre at beslutningen træffes med henblik på beslutningstagerens egen gavn. Den form for neutralitet, der ligger i afpersonalisering, består i at personen gør sig selv til tilskuer og de andre til midler, og det er noget ganske andet. Det afgørende er, at han skærer de andre og sig selv til efter en skabelon, han gør sig selv til en karikatur, en abstraktion.

Hvis f.eks. et kommunalpolitisk fagudvalg indenfor børn, unge og familie området, der tæller flere pædagogiske fagpersoner, anser det for rigtigt udelukkende at anlægge en økonomisk og politisk synsvinkel på spareforslag, dvs. udelukkende lader disse hensyn bestemme den vifte af forslag, der overvejes og tages alvorligt, på trods af at man er fagligt kapable på området, så er man på vej til at afpersonalisere sig selv. Det sker i og med man fraskriver sig faglige og menneskelige hensyn. Drejer det sig f.eks. om på en mindre skole uden 8-10 klasse at indføre skoleskifte fra 6. i stedet for fra 7.klasse, så kunne faglige, pædagogiske overvejelser, der vedrører de relevante elevers udvikling og potentiale, styre beslutningerne. Det ville være muligt at medtænke elevernes synsvinkel, lærerens og skolelederens, det ville være muligt at forstå at der er tale om personer med navne og livshistorie, forventninger osv., som det er rimeligt at tage hensyn til. Menneskelige overvejelser kunne fylde i

stedet for at udvalgsmedlemmerne blot forholder sig til en klasse af ikke-personlige elementer. Men for det abstrakte fagudvalg er alle disse hensyn reduceret bort, ligesom fagudvalgets medlemmer har visket sig selv ud som personer. De berørte parter bliver tilskuere til eget liv og både fagudvalget og eleverne bliver på denne måde midler til løsning af de problemer, kommunen bakser med.

Sagen er, at hverken økonomien eller det politisk mulige udpeger bestemte mål. Økonomien dikterer blot effektiv udnyttelse af ressourcer, men hvordan dette skal realiseres siger den ikke noget om. En slunken økonomi betinger at indgreb er nødvendige, men hvor og hvordan de skal finde sted er bestemt ud fra de mål som de forskellige grupper ønsker at realisere og den holdning de har til, at der er underskud, balance eller overskud på et givet område. De nødvendige indgreb, de økonomiske midler, udpeges af de relevante kommunalpolitikere, men disse valg bestemmes af en prioritering, som ikke følger af økonomiske overvejelser alene. Den er bestemt af formål som beror på menneskesyn og holdninger.

Og hvis man på trods heraf accepterer at prioriteringen skal være et resultat af realpolitik, således at det politisk mulige er eneste kriterium på succes, så reducerer man politiske mål til de politisk mulige mål, dvs. man ser bort fra en række andre mulige mål, der kunne være begrundet med visioner, holdninger eller saglige hensyn. Men denne selvvalgte afstumpethed har man selv ansvaret for, for man har mulighed for at lægge andre overvejelser til grund for prioriteringen. Selv om man er nødt til at acceptere, at hvad der kan besluttes i sidste instans er det der er politisk muligt, så er det vigtigt at indse, at det politisk mulige er en meget rummelig kategori.

Det muliges felt kan præges af allehånde typer overvejelser, men lad mig slutte med et banalt, men væsentligt eksempel: Man kan præge måden en besparelse føres ud i livet på. Hvis man har den holdning, at decentralisering er vigtig, som mange kommuner siger de har, ville man med rimelighed kunne forlange, at kommunalpolitikere ikke burde foretage enkeltindgreb på det pædagogiske område i en skole, hvor der er ansat pædagogisk personale til at varetage netop dette felt, uanset hvordan indgrebene iøvrigt er begrundet. Går man ind for decentralisering, må man mene at politikerne i stedet burde nøjes med at bestemme de økonomiske rammer ud fra de formål og målsætninger, der er vedtaget sammen med det relevante faglige personale og borgerne i kommunen og i overensstemmelse med lovgivningen på området, og så lade skolens personale og skolebestyrelse om at virkeliggøre skolens formål indenfor de afstukne rammer. Dette betyder, at hvis politikerne ønsker at iværksætte besparelser skal de nøjes med at begrænse bevillingerne til områderne generelt og lade de ansvarlige om at realisere dem. Går man ind for decentralisering kan man som politiker præge det politisk mulige med fagligt og menneskeligt engagement ved simpelthen at fastholde dette princip i budgetforhandlingerne. Og så er man ikke blot afstumpet tilskuer.

Hvis politikerne var deltagere i den politiske beslutningsproces, dvs. aktører der sætter dagsordenen og ikke blot tilskuere til konjunkturudviklingen, så ville et spareforslag, der betyder direkte indgreb i en skoleklasses forventningshorisont, i en lærers konkrete planer, en skoleleders kompetence og ansvarsområde blive afvist med en stille bemærkning om, at den slags indgreb kan ikke være begrundet alene ud fra økonomiske betragtninger og ud fra hvad der er politisk muligt, men kræver

først og fremmest saglig begrundelse der medtager de relevante faglige og menneskelige synsvinkler.

Det er meget beklageligt, når personer gør sig til tilskuere til eget og andres liv, dvs. gør sig til en brik i systemet, en "Peter Flere, en lille bitte Tap i Statslegemets Maskine", som en af Søren Kierkegaards æstetiske figurer har beskrevet fænomenet.